

P. VERGILIUS MARO

BUCOLICA

EDIDIT ET APPARATV CRITICO INSTRVXIT
SILVIA OTTAVIANO

GEORGICA

EDIDIT ET APPARATV CRITICO INSTRVXIT
GIAN BIAGIO CONTE

DE GRUYTER

CONSPECTVS CODICVM

CODICES ANTIQVIORES

- M** Mediceus Laurentianus lat. Plut. XXXIX, 1, saec. V ex.
M¹ librarius ipse se corrigens
M^A Turcius Rufius Apronianus Asterius
M² ceteri correctores, ex quibus nullus satis certe Carolinae aetati adsignari potest; dubium an interdum Asterius ipse
M^x librarius ipse uel alia manus (uel atramento inspecto incertum)
M^P Pomponius Laetus, anno fere 1470, minio corrigens (raro adnotatur, praesertim ubi priorem correctionem renouasse uidetur)
- P** Vaticanus Palatinus lat. 1631, saec. V (perierunt 1, 323–2, 138; 4, 462–566)
P¹ manus priori persimilis, minutis litteris uel in rasura corrigens; dubium an interdum librarius ipse
P² corrector quidam antiquus (qui, fide Sabbadini, codicem etiam distinxit); interdum et aliae manus antiquae uel recentioris aetatis
P^x librarius ipse uel alia manus (atramento non inspecto incertum)
- R** Vaticanus lat. 3867 (“Romanus”), saec. VI in. (perierunt 2, 1–214; 4, 37–180)
R¹ librarius ipse se corrigens
R² corrector aliquis antiquus uel raro recentioris aetatis
R^x librarius ipse uel alia manus (atramento non inspecto incertum)
- A** Vaticanus lat. 3256 et Berolinensis lat. fol. 416 (“Augusteus”), saec. V ex. uel VI in. (supersunt 1, 41–280; 3, 181–220)

- F Vaticanus lat. 3225 ("Fulvii Vrsini schedae Vaticanae"), saec. IV ex. uel V in. (supersunt 3, 1–21; 146–214; 285–348; 4, 97–124; 153–174; 471–497; 522–548)
 F² corrector aliquis antiquus
 F^c corrector Carolinae aetatis
- G Sangallensis 1394, saec. V ex. uel VI in., partim rescriptus (supersunt 4, 345–419; 535–566)
 G² corrector aliquis antiquus
- V Veronensis XL (38), saec. V, rescriptus (supersunt 2, 92–117; 274–299; 352–377; 535–3, 12; 351–402; 4, 436–464; 522–549)
 V² corrector aliquis antiquus

CODICES SAEC. IX–X

- a Bernensis 172
 b Bernensis 165
 c Bernensis 184
 d Bernensis 255
 e Bernensis 167
 f Oxoniensis Bodl. auct. F. 2. 8.
 g Parisinus lat. 7925
 h Valentianensis 407 (389)
 i Reginensis lat. 1669
 j Bruxellensis Bibl. reg. 5325–5327
 k Hamburgensis scrin. 52
 l Vaticanus lat. 3252 (supersunt 1, 1–494)
 r Parisinus lat. 7926
 s Parisinus lat. 7928 (desunt 3, 125–4, 566)
 t Parisinus lat. 13043
 v Vaticanus lat. 1570
 w Guelferbytanus Gudianus 66 (supersunt 4, 70–566)
 x Montepessulanus H 253
 y Parisinus lat. 10307

- z Parisinus lat. 7927
 a², b², c² etc. correctores uel uariae lectiones fere eiusdem
 aetatis (perraro laudantur)
- Φ consensus horum omnium, uel quotquot non separatim
 nominantur
- γ Guelferbytanus Gudianus lat. 2° 70 (omissi sunt 2, 53–260)
 γ* supplementum in bibliotheca Vniuersitatis Goettingensis
 seruatum (App. Dipl. 10 E Mapp. I, 28), continens 2,
 53–234
 γ¹, γ² correctores uel uariae lectiones fere eiusdem aetatis

CODICES LONGOBARDICI SAEC. X–XI

- n Neapolitanus Vind. lat. 6
- o Oxoniensis Canon. Class. 50 (desunt 1, 54–200; 2, 114–187;
 3, 222–293; 3, 439–4, 226)
- δ Parisinus lat. 10308
- ε Vaticanus lat. 1573
- ζ Vaticanus lat. 3253 (desunt 1, 1–320; 2, 106–205)
- η Reginensis lat. 2090
 n², o² etc. correctores uel uariae lectiones fere eiusdem aetatis
 (perraro laudantur)
- Λ consensus horum omnium, uel quotquot non separatim
 nominantur
- ω consensus ΦΛ, uel quotquot horum codicum non separatim
 nominantur
- recc.* codices recentiores, ab Heinsio, Heyne, Ribbeck aliisque
 laudati

- ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro,
 et, si non alium late iactaret odorem,
 laurus erat: folia haud ullis labentia uentis,
 flos ad prima tenax; animas et olentia Medi
 135 ora fouent illo et senibus medicantur anhelis.
 Sed neque Medorum siluae, ditissima terra,
 nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
 laudibus Italiae certent, non Bactra neque Indi
 totaque turiferis Panchaia pinguis harenis.
 140 haec loca non tauri spirantes naribus ignem
 inuertere satis immanis dentibus hydri,
 nec galeis densisque uirum seges horruit hastis;
 sed grauidae fruges et Bacchi Massicus umor
 impleuere, tenent oleae armentaque laeta.
 145 hinc bellator equus campo sese arduus infert,
 hinc albi, Clitumne, greges et maxima taurus
 uictima, saepe tuo perfusi flumine sacro,
 Romanos ad templa deum duxere triumphos.
 hic uer adsiduum atque alienis mensibus aestas:
 150 bis grauidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
 at rabidae tigres absunt et saeua leonum
 semina, nec miseros fallunt aconita legentis,
 nec rapit immensos orbis per humum neque tanto
 squameus in spiram tractu se colligit anguis.
 155 adde tot egregias urbes operumque laborem,
 tot congesta manu praeuuptis oppida saxis
 fluminaque antiquos subterlabentia muros.
 an mare quod supra memorem quodque adluit infra?
 anne lacus tantos? te, Lari maxime, teque,
 160 fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino?

M 139 *inchoat* P

131 arbor *aceikrstv*Λ (*praeter* η) γ*γ² 136 siluae ditissima *coniungit*
Heyne; at ditissima terra appositua adiunctio uidetur esse, quod schema non
insolitum est Vergilio (cf. georg. 2, 97 'firmissima uina'; Aen. 3, 106 'uberrima
regna') terra] regna M^A 148 at MP (*corr.* M²) 151 rapidae Pbrtzy*,
Seru. codd. aliquot, Exp. 152-168 *erasi sunt in* γ*

an memorem portus Lucrinoque addita claustra
 atque indignatum magnis stridoribus aequor,
 Iulia qua ponto longe sonat unda refuso
 Tyrrhenusque fretis immittitur aestus Auernis?
 165 haec eadem argenti riuos aerisque metalla
 ostendit uenis atque auro plurima fluxit;
 haec genus acre uirum, Marsos pubemque Sabellam
 adsuetumque malo Ligurem Volscosque uerutos
 extulit, haec Decios Marios magnosque Camillos,
 170 Scipiadas duros bello et te, maxime Caesar,
 qui nunc extremis Asiae iam uictor in oris
 imbellem auertis Romanis arcibus Indum.
 salue, magna parens frugum, Saturnia tellus,
 magna uirum: tibi res antiquae laudis et artem
 175 ingredior sanctos ausus recludere fontis
 Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.
 Nunc locus aruorum ingeniis, quae robora cuique,
 quis color et quae sit rebus natura ferendis.
 difficiles primum terrae collesque maligni,
 180 tenuis ubi argilla et dumosis calculus aruis,
 Palladia gaudent silua uiuacis oliuae:
 indicio est tractu surgens oleaster eodem
 plurimus et strati bacis siluestribus agri.
 at quae pinguis humus dulcique uligine laeta,
 185 quique frequens herbis et fertilis ubere campus
 (qualem saepe caua montis conualle solemus
 despiceret; huc summis liquuntur rupibus amnes
 felicemque trahunt limum) quique editus Austro

MP

161 an] quid *Rufin.* 62, 21 164 auerni $\eta\delta\eta$ 169 Marios] Curios *Richter*,
alii alia 170 bello] ferro **b** 174 artem $\text{P}\gamma^*$: artis $\text{M}\omega\gamma^2$, *Seru. in praef.*
georg. 177 cuique] cano γ^* 178 quis] qui **P** (*corr. ead. man.*) ferendis]
 creandis $\text{g}^2\Lambda$ (*cf. u. 9*) 181 gaudent Pbky^2 : gaudet $\text{M}\omega\gamma^*$, *Ter. Maur.* 1222
 182 est *om.* **M** (*add. M*²): *indiciost P* 184 at quae $\text{M}^{\text{A}}\text{Pbdf?jkt}\eta\delta$: atque
 $\text{M}\omega\gamma^*\gamma^2$ 186 solemus] uidemus **P** 187 despiceret $\text{dfs}\gamma^*\gamma^2$ hoc **P** (*corr.*
P^x) *linquuntur Phj* rupibus] montibus *Seru. ad Aen. 9, 31 (cf. Aen. 4, 164)*

et felicem curuis inuisam pascit aratri:
 190 hic tibi praeualidas olim multoque fluentis
 sufficiet Baccho uitis, hic fertilis uuae,
 hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
 inflauit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
 lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
 195 sin armenta magis studium uitulosque tueri
 aut ouium fetum aut urentis culta capellas,
 saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
 et qualem infelix amisit Mantua campum
 pascentem niueos herboso flumine cycnos:
 200 non liquidi gregibus fontes, non gramina derunt,
 et quantum longis carpent armenta diebus
 exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
 nigra fere et presso pinguis sub uomere terra
 et cui putre solum (namque hoc imitamur arando),
 205 optima frumentis (non ullo ex aequore cernes
 plura domum tardis decedere plaustra iuuencis),
 aut unde iratus siluam deuexit arator
 et nemora euertit multos ignaua per annos
 antiquasque domos auium cum stirpibus imis
 210 eruit: illae altum nidis petiere relictis,
 at rudis enituit impulso uomere campus.
 nam ieiuna quidem cliuosi glarea ruris
 uix humilis apibus casias roremque ministrat;
 et tofus scaber et nigris exesa chelydris
 215 creta negant alios aequae serpentibus agros

MP 215 *inchoat* R

189 felicem **Mabe?ksvxy*** (cf. *georg.* 3, 297): filicem **Pω**; *quaesita uidetur adnominatio* (felicemque / et felicem) *per uocalicae mensurae uariationem facta* 190 multosque **M** 191 sufficit et **P**: sufficiat **γ*** 192 hic] hinc *ps. Probus* 194 pandis] patulis **M** (*corr.* **M^A**) 196 ouium fetum **Pdnoη**: ouium fetus **Mωγ*γ²**, *Non.* 206, 5, *Prisc.* 5 *sub fin.* (p. 192, 36): fetus ouium **k** 197 et saltus **dstxzy*** 200 derunt **MPab**: deerunt **M^xkrxy**: desunt **ωγ*γ²** 202 reponit **Mbcg**: reponat **f** (-naet **γ***) 203 et *om.* **afghijk** (fere et *om.* **sy***) 204 cui] qui **P** imitatur **M** (*corr.* **M^A**): imitantur *recc.* 208 uertit **Pfit**: auertit **s**

dulcem ferre cibum et curuas praebere latebras.
 quae tenuem exhalat nebulam fumosque uolucris
 et bibit umorem et, cum uult, ex se ipsa remittit,
 quaeque suo semper uiridi se gramine uestit
 220 nec scabie et salsa laedit robigine ferrum,
 illa tibi laetis intexet uitibus ulmos,
 illa ferax oleae est, illam experiere colendo
 et facilem pecori et patientem uomeris unci:
 talem diues arat Capua et uicina Vesaeuo
 225 ora iugo et uacuis Clanius non aequus Acerris.

Nunc quo quamque modo possis cognoscere dicam.
 rara sit an supra morem si densa requires
 (altera frumentis quoniam fauet, altera Baccho,
 densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo),
 230 ante locum capies oculis alteque iubebis
 in solido puteum demitti omnemque repones
 rursus humum et pedibus summas aequabis harenas.
 si derunt, rarum pecorique et uitibus almis
 aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
 235 ire loca et scrobibus superabit terra repletis,
 spissus ager: glaebas cunctantis crassaque terga
 exspecta et ualidis terram proscinde iuuencis.
 salsa autem tellus et quae perhibetur amara
 (frugibus infelix ea, nec mansuescit arando
 240 nec Baccho genus aut pomis sua nomina seruat)
 tale dabit specimen. tu spisso uimine qualos
 colaque prelorum fumosis deripe tectis;
 huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae
 ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis

MPR

219 uiridi semper ω (*praeter brnon*) γ^* uiridis *recc.* uestit] uertit *fkxyz*
 220 et] aut $M^A\tau\eta\eta$, *Seru. codd. aliquot* 221 intexit *Pcdz\zeta\gamma^** 222 oleae
 $M\omega$: oleo *PRadhjr?sy^**, *Arus. 473, 18, Non. 500, 28* 225 ora] *Nola*
Vergilium primo edidisse narrant Gell. 6, 20, 1, DSeru. 226 quocumque *R*
 227 requires M^x (relquires *M*) *Pbfr*: requiras $M^AR\omega\gamma^*$ 231 dimitti
abfz\delta\epsilon\zeta 235-260 *omnino desunt in \gamma* 237 exspecta] *exerce Ra^2b* et *om.*
M (add. M^A): ac a^2

- 245 scilicet et grandes ibunt per uimina guttae;
 at sapor indicium faciet manifestus et ora
 tristia temptantum sensu torquebit amaro.
 pinguis item quae sit tellus, hoc denique pacto
 discimus: haud unquam manibus iactata fatiscit,
 250 sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
 umida maiores herbas alit, ipsaque iusto
 laetior. a, nimium ne sit mihi fertilis illa,
 nec se praeualidam primis ostendat aristis!
 quae grauis est, ipso tacitam se pondere prodit,
 255 quaeque leuis. promptum est oculis praediscere nigram,
 et quis cui color. at sceleratum exquirere frigus
 difficile est: piceae tantum taxique nocentes
 interdum aut hederæ pandunt uestigia nigrae.
- His animaduersis terram multo ante memento
 260 excoquere et magnos scrobibus concidere montis,
 ante supinatas Aquiloni ostendere glaebas
 quam laetum infodias uitis genus. optima putri
 arua solo: id uenti curant gelidaeque pruinae
 et labefacta mouens robustus iugera fossor.
 265 at si quos haud ulla uiros uigilantia fugit,

MPR

247 sensu MPR ω , «*plerique omnes*» ap. Gell. 1, 21, 1, Macrobr. 6, 1, 47, schol. Stat. Theb. 5, 392, Seru., Exp.: sensus t, Hyginus ap. Gell. 1, 21, 2 amaro MPR Φ , «*plerique omnes*» ap. Gell., Macrobr., schol. Stat. ut uid., «*multi*» ap. Seru.: amaror M²bktvy Λ (amaros z), Hyginus ap. Gell., «*uera lectio*» indice Seru. (cf. Lucr. 4, 224); de hac quaestione fuse disseruit S. Timpanaro, Per la storia della filol. virgil. ant., Roma 1986, 51 sqq.; Id., Virgilianisti antichi e tradiz. indir., Firenze 2001, 17 sqq. 253 nec] neu M^Agikrsx η 254 prodet M 255 praedicere Rbr (cf. georg. 1, 252) 256 quis cui ab?f? (duplex interrogatio: 'quis color cui telluri sit'; uide K.-S. II.2, 497): quis cuique Mc?r, «*male quidam*» ap. Seru. «*excludentes at*» (cf. georg. 3, 102): quis cuique R: quisquis P ω , «*uera lectio*» indice Seru. color] «*alii colos legunt, ut excluso s fiat synalipha ... quod non procedit*» Seru. at MR ω , Non. 311, 6, Seru.: ad Pb: et cr?: ac f: om. adz 259 animam aduersis P (animo aduersis fortasse P², corr. ead. uel al. man.): animum aduersis Ribbeck 260 concidere] circumdare PR 261 hinc redit γ 262–263 putris ... soli b 265 at P ω γ : ac Ma: ad R haud ω γ (haut M^Acf): aut MPRbh